

Stoljetnica Papinskoga hrvatskog zavoda svetog Jeronima

Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901.-2001.). Zbornik u prigodi stoljetnice Papinskoga hrvatskog zavoda svetog Jeronima – Pontificium Collegium Croaticum Sancti Hieronymi (1901-2001). Miscellanea occasione centenarii Pontificii Colegii Croatici Sancti Hieronymi in Urbe, priredio Jure Bogdan, izd. Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima Rim i Glas Koncila Zagreb, 2001., 1214 (+ilustracije CV) stranica.

Poznavanje Zavoda u našoj javnosti ima dvovrstu povijest. Do godine je 1945. njegovo spominjanje bilo i u crkvenim i u izvan-crkvenim tiskovinama skoro podjednako učestalo. Poslije je bilo skoro isključivo u crkvenom tisku. Zavod je najčešće bio poznat po političkim prepirkama o njegovu utemeljenju (u brojnim tiskovinama iz godina 1901. i 1902.) i načinu vođenja (od 1924. do 1928.) te po proslavi petstote obljetnice u godini 1953. (u Hrvatskoj samo po dvije vijesti u *Danici* i *Glasniku Srca Isusova i Marijina*, po jednoj u *Vjesniku Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske*, a jedna je bila napadačka, Viktora Novaka, u beogradskom časopisu za međunarodnu javnost na francuskom jeziku; ostale vijesti samo u

izvandomovinskom tisku). U našoj je stručnoj i znanstvenoj javnosti Zavod bio malo poznat. Prvi je o njemu pisao Ivan Kukuljević Sakcinski u svojem *Arhivu* (1851. i 1857.), a potom Ivan Črnčić u *Radu Jugoslavenske akademije* (1886. s prilogima u *Starinama* i 1896.). Knjiga fra Stjepana Ivančića, tiskana u Rimu godine 1901. na talijanskom, bila je poznata uskom krugu, što svjedoči i činjenica da sam je poslije sedamdeset godina dobio neotvorenu u samostanu zadarskih trećoredaca iz jednoga ovećeg stoga. Knjiga don Luke Jelića bila je godine 1902. najprije na hrvatskome tiskana u *Vjesniku kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* u Zagrebu, a potom i u Zadru, uz dodatak novinara Vinka Kisića o političkim događajima oko Zavoda. Te je godine u Zadru tiskan i talijanski prijevod te njihove zajedničke knjige. Knjiga Giovannija Biasiottija i Ivana Butkovića o crkvi svetoga Jeronima, iz hodočasničke godine 1925., iako tiskana na talijanskome i u dva izdanja na hrvatskom, rijetka je u našim knjižnicama (u splitsku je Teologiju došla iz vlasništva Urbana Krizomalija, koji je tada bio kolegijalac). Knjigu Jurja Magjerca o Zavodu, tiskanu 1953. na hrvatskome i talijanskom nisam našao u dalmatinskim knjižnicama. Radovi su Josipa Burića u nas rijetko gdje sačuvani (onaj iz 1971. dobio sam iz Zavoda, od Mladena Parlova, u fotokopiji), a knjigu Đure Kokše o crkvi svetoga Jeronima, tiskanu 1971. na talijanskome, dobio sam od pisca kad sam prvi put došao u Zavod (tada ju je poslao i svojem školskom drugu Frani Begi, koji me je k njemu poslao sa svojim *Vodičem po splitskoj prvostolnoj crkvi*, i akademiku Kruni Prijatelju, koji je Kokši bio važan u prepoznavanju nekih umjetnina, a ne znam je li mu to ikada učinio). Enciklopedijska natuknica Ivana Goluba o Zavodu, tiskana u posljednjem svesku Enciklopedije Jugoslavije, bila je uvrštena u pogodno vrijeme, godine 1971.

Sve je to nadoknadio zbornik Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901.–2001.), što ga je priredio sadašnji rektor Zavoda Jure Bogdan, tiskan u Rimu godine 2001., a do sada predstavljen javnosti u Rimu (15. studenoga 2001.), Splitu (17. siječnja 2002.) i u Zagrebu (21. siječnja 2002.). Zbornik je cjelovita povijest Zavoda i on sa zbornikom *Chiesa Sistina*, što ga je priredio tadašnji rektor Ratko Perić (1989. i 1990.), radovima Josipa Burića: *Iz prošlosti hrvatske kolonije u Rimu* (1966.) i *Kanonici hrvatskog kaptola sv. Jeronima u Rimu* (1971.) i mojim radom o crkvi svetoga Jeronima (1997.) čini niz suvremeno pisanih i potpunih djela o hrvatskoj svetojeronimskoj nazočnosti u Vječnom gradu.

Novi je Zbornik savršeno zamišljen i nije nastao na temelju znanstvenih skupova, kao *Chiesa Sistina* (skupovi od 14. prosinca 1985. i 31. ožujka do 1. travnja 1989.), koji su ograničeni onim što

sudionici donose na skup. U Zborniku je vidljiva narudžba pojedinih sadržaja, sustavno raspoređenih u šest cjelina, a svaki je rad ostvario kolegijalac ili prijatelj (sudionik u životu i radu) Zavoda.

Do ovoga je Zbornika svatko kulturnan u Hrvatskoj mogao samo slutiti što Zavod pridonosi ne samo vjeri nego i našoj kulturi. Različite političke natruhe u stoljeću njegova trajanja možda su u ponekoga, pa i onoga dobronamjernoga, mogle izazvati netočnu predodžbu o djelovanju Crkve u Zavodu. Mnogi su zlonamjernici imali plodno tlo za svoje neistine o Zavodu u neupućenosti mnoštva čak i onih visoko školovanih. Zbornik je sada dokrajčio svako neznanje o Zavodu i suprotstavio se svakoj neistini. Pisci su to učinili znanstvenim tumačenjem svakovrsnih izvora, od uredskih spisa koji prate svakodnevna zavodska zbivanja do pisanih uspomena koje zaustavljaju proživljene zavodske godine. Zbornik je važan i za poznavanje djelovanja Crkve u Hrvatskoj, posebno onih njezinih dijelova koji su po starodrevnom pravu morali sudjelovati u radu Zavoda. Dobro je razvidan utjecaj političkih vlasti na crkvene vlasti, pa i međusobni utjecaji crkvenih vlasti, posebno slovenskih biskupija i biskupija pod talijanskom državnom vlašću. Mnoštvo pojedinosti pokazuje i različite vatikanske odluke u različito vrijeme i različitim sudionika. Primjerice, nekada odbijano hrvatsko ime Zavoda, koje je i sam papa Leon Trinaesti podržavao u pripremi svojega brevea *Slavorum gentem* (1901.), pa i u samome njegovu tekstu (iako ne i u naslovu), a moralo je 1903. (još za Papina života) biti promijenjeno u ilirsko ime, dobilo je u odluci pape Pavla Šestoga, godine 1971., i svim odlukama talijanske vlade poslije nje, pravo javnoga poštovanja.

Prvi dio Zbornika sadrži povijest Zavoda, od prvih nastojanja utemeljenja do današnjega djelovanja. Podatke o neuspjesima utemeljenja rimskog kolegija za školovanje bogoslova iz hrvatskih biskupija okupio je Slavko Kovačić. Oni sežu u godinu 1567., kada je papa Pio Peti odredio hrvatskoj bratovštini u Rimu od njezinih prihoda svakogodišnje plaćanje 200 škuda za uzdržavanje deseterice dalmatinskih mladića u Rimskom sjemeništu. Bratovština se protivila, ali je ipak ostalo dokaza njezina plaćanja, iako samo u godinama 1570. i 1577. Bratovština je uspješno primirila i ostale prijetnje utemeljenja hrvatskog odgojnoga zavoda u Rimu koje su trajale od 1574. Ona je tek godine 1787. prihvatila ostvarenje naukovne zaklade Kaštelanina Jurja Jurjevića (ili možda Juričina), te bi novcem te zaklade bila bolnica za hrvatske hodočasnike pretvorena u nacionalni kolegij kakav su imali i drugi narodi u Rimu. Papa je Pio Šesti godine 1790. prihvatio tu odluku Bratovštine, a kolegij je počeo djelovati godine 1793., ali zakratko, jer su u ratnim opasnostima godine 1798. kolegijalci napustili Rim (ukupno su bila četvorica). Tek

je u smirenim desetljećima na početku novoga stoljeća bilo moguće započeti poslove otvaranja kolegija (1824., 1856., 1863.), ali je kolegij iz godine 1863. trajao samo do 1871. zbog malog broja kolegijalaca (ukupno deset), a uz to je i kaptol želio sebi priskrbiti višak prihoda. Kolegij je ponovno otvoren tek godine 1884., ali ne za bogoslove nego za svećenike, a trajao je do 1891., jer je doista imao ukupno samo deset kolegijalaca. Pisac je u šturim i nepotpuno sačuvanim spisima, u ponekom sjećanju i novinskoj vijesti našao mnoštvo zanimljivosti o životu i radu u kolegiju, pa je tako ovo rano razdoblje rimskoga školovanja dvadeset četvorice bogoslova i svećenika pokazano na najbolji mogući način. Slavko Kovačić je prosljedio proučavanje i na razdoblje koje je označio riječima naslova svoga rada: Mučni počeci sadašnjega Zavoda od preustroja (1901.) i neslužbenog otvaranja (1911.) do naglog prekida djelovanja (1915.). Te su kratke naznake doista prava slika petnaestogodišnje svehrvatske borbe crkvenih vlasti protiv austrijskih vlasti i mađarske politike koje nisu dopuštale jačanje hrvatske i slavenske povezanosti svećenstva iz hrvatskih zemalja koje su tada bile različito državno i politički vođene, pa stoga i voljom tih vlasti razjedinjene. Pisac je morao proći kroz mnoge novinske vijesti isprepletene od istina, poluistina i laži, tražiti spise različitih vlasti, prepoznavati istinu u sjećanjima sudionika i u svemu je uspio naći istinite činjenice, domoljubna nastojanja i vjernost Crkvi na svim razinama sudjelovanja u ostvarenju uzvišenoga cilja oživljavanja djelovanja kolegija. U ovom je četverogodišnjem razdoblju bilo osam kolegijalaca. Oba Kovačićeva rada pokazuju koliko je mnogo truda, upornosti, novca i žrtvovanja pojedinačnih probitaka i vlastita napredovanja bilo ugrađeno u rimsko školovanje trideset dvojice hrvatskih svećenika tijekom stotinu dvadeset i dvije godine. Kada se toliko uložena uspoređi s vrijednostima koje su mnogi od tih kolegijalaca ugradili u svoju Crkvu, tada je shvatljivo zašto je njihovo školovanje u Rimu bilo toliko važno.

Razdoblje zavodske povijesti od 1915. do 1928. proučio je i opisao Stjepan Razum. Događaji su započeli odlaskom kolegijalaca iz Rima 8. svibnja 1915. u strahu od objave rata Austro-Ugarske Carevine i Talijanske Kraljevine (što se i dogodilo 21. svibnja). Nakon završetka Prvoga svjetskog rata Crkvu je uznemiravala mirnodopska državna politika, pa je to utjecalo i na ponovno otvaranje kolegija, jer su se u sporu našle Italija i Jugoslavija. Pisac je pomno pratio vijesti svih raznovrsnih izvora, pa je postigao nešto što je do ovoga rada bilo neobično u našoj znanosti o povijesti Crkve: u nekim je vremenskim razmacima ovoga razdoblja opisivao skoro svakodnevna zbivanja, a uz to je pronalazio i izjave suprotstavljenih strana o istim događajima. Sve poteškoće upravljanja Zavodom, koji u ovom razdoblju

nije pravno prestao postojati, ali je život kolegijalaca u njemu bilo moguće obnoviti tek zadnjih dana listopada 1924., urodile su trajnim plodom, jer je dokazan kao crkvena ustanova papinskoga prava, te je ubuduće trajao bez prekida i bio neovisan o bilo kojoj državnoj vlasti. Razdoblje nove vrste uznemiravanja rada Zavoda, od 1928. do 1945., sadržano je u radu Grge Grbešića. Važan je događaj zaokupio novu upravu, koja je od godine 1928. bila uvijek samo hrvatska, i zaprijetio je dotadanjem načinu uzdržavanja Zavoda (iznajmljivanjem vlastitih zgrada u blizini Zavoda – njihovi su tlocrti uvršteni u zbornik, šteta je što nije naznačeno postoje li i fotografije prije rušenja) i zgradi u kojoj je bio Zavod. Rektor je Juraj Magjerec uspio dugotrajnim i upornim nastojanjem na svim razinama vlasti (1931.–1939.) uvećati imovinu Zavoda gradnjom nove zgrade za smještaj Zavoda i iznajmljivanje. Povijesnoumjetnički ocjenjujući, srušena je stara zgrada bila vrijedna, ali je visinom smetala crkvi i u svoje je zidove ugradila njezino sjeverno pročelje (koje je sada slobodno), a to je crkvi više smetalo od zatvaranja njezina apsidalnoga dijela unutar prostora nove zgrade iz koje je moguće vidjeti taj dio crkve. Pisac je proučio i one zanimljive događaje poslije useljenja u novu zgradu (tek je tada počelo rušenje stare) kad je Magjerec došao u sukob s pristašama ustaškoga pokreta koji su ga optužili novim hrvatskim državnim vlastima (istodobno su u vrhu tadašnje političke udruge mladeži sličnim razlozima zamjerali i nadbiskupu Stepincu za njegov govor u Saboru).

O povijesti Zavoda od 1945. do 1959. pišu sudionici događaja Fabijan Veraja i Milan Simčić. Stoga u ovom kratkom, ali dragocjenom radu nema oslanjanja na druge vrste izvora. Tako će lakše biti ubuduće proučavati druge izvore (vjerojatno su sačuvani), jer će i sam ovaj rad postati izvorom. On pripomaže i u poznavanju vatikanskih nastojanja približavanja državnim vlastima na istoku Europe, o čemu je već i u nas postalo poznatim djelo kardinala Agostina Casarolija iz godine 2000. Četrdeset je godina rada Zavoda, od 1959. do 2001. sažeto opisao nekadašnji rektor Ratko Perić. On je to duhovito učinio sabirući podatke u pojedine cjeline koje su bile važnije u tim godinama. Vrijedno ih je nabrojiti jer su pregledne i veoma poticajne ne samo za razmišljanje o Zavodu nego i za spoznaje o životu Crkve u Hrvata. To su: pohod pape Ivana Pavla Drugoga Zavodu i crkvi (21. listopada 1989.), protektori Zavoda (Pietro Fumasoni Biondi od 1933. do 1960. i Paolo Marella od 1960. do 1983.) poslije kojih je prestala ta dužnost, Biskupska komisija za vezu sa Zavodom, rektori Zavoda (Đuro Kokša od 1959. do 1978., Ratko Perić od 1979. do 1992., Anton Benvin od 1992. do 1996. i Jure Bogdan (od 1996.), vicerektori (Đuro Gašparović od 1980. do

1996. i Marko Tomić od 1996.), vijećnici, duhovnici Zavoda, stručni savjetnici u službi Zavoda, svećenici studenti, imovina Zavoda, opis događaja promjene imena Zavoda od ilirskoga u hrvatsko, kratak opis statuta, običaja, arhiva, biblioteke i grobnice Zavoda te konačno opis odnosa Zavoda s državnim vlastima (zanimljivo je znati kako je izbjegnuto spominjanje Zavoda u Protokolu iz godine 1966., nasuprot očekivanju jugoslavenske vlasti).

Mnogo osoba i događaja općenito opisanih u prvoj cjelini Zbornika, opširno je proučeno i pokazano u drugoj i trećoj cjelini. To je njegova posebna vrijednost. Najprije su "male monografije" o umrlim rektorima i vicerektoru. Matija Berljak piše o prvom rektoru Josipu Pazmanu. Kad su ga biskupi predložili Papi za rektora Zavoda bio je izvanredni profesor moralnog bogoslovlja na Fakultetu u Zagrebu. Papa ga imenuje 15. studenoga 1900. i Pazman počinje uređivati zgradu Zavoda (nadogradnjom potkrovlja) i sastavljati statut ustanove koja će uskoro i uz njegovu pomoć biti utemeljena breveom *Slavorum gentem* od 1. kolovoza 1901. Politički su neredi, prouzročeni tom Papinom odlukom, uzdrмали rektorovu upravu, postavljeni su privremeni svjetovni upravitelji te je Pazman udaljen iz Zavoda, potom ga je opozvao zagrebački nadbiskup, a Rim je napustio 4. ili 5. studenoga 1901. Otputovao je brodom u Split, gdje je bio svečano dočekan. Poslije je (i u vrhovima zagrebačke nadbiskupije) bio nepoćudan kao član Stranke prava, a kad je ta stranka 27. veljače 1919. prosvjedovala protiv Narodnog predstavništva (to je ona "magla" na koju je Stjepan Radić upozoravao "hrvatske guske"), kojem ne priznaje pravo stvaranja zaključaka obvezatnih za hrvatski narod, bio je uhićen 25. ožujka i bez suđenja zadržan u sudskim uzama do veljače 1920. Zavodom je još kraće od Pazmana upravljao Jakov Čuka, do tada prepozit splitskoga Kaptola i biskupov generalni vikar, o kojem piše Pavao Kero. Čuka je poslije smirivanja političkih upletanja imenovan u upravu Zavoda. Imenovanje je bilo 11. kolovoza 1928., on je već bio došao u Rim, počeo je raditi i 1. studenoga je umro. Ta je dva kratkotrajna rektorovanja nadoknadio Juraj Magjerec o kojem piše Damir Bobovec. On je bio kateheta u Beogradu, a rektorom je imenovan 24. studenoga 1928. Uspješno je upravljao Zavodom do smrti 4. rujna 1957. Odupro se nastojanjima proširenja prava na Zavod, posebno pritiscima iz Slovenije, a uređio je odnose s kolegijalcima iz biskupija koje nisu imale prava na Zavod i prava onih koji su pripadali biskupijama ili dijelovima biskupija pod tadanjom talijanskom vlašću. Uredio je novčarske poslove, izborio korisnu gradnju nove zavodske zgrade, proživio opasne i gladne ratne i poratne godine s mnoštvom prognanika u Zavodu i u brojnim mjestima stradanja Hrvata od savezničke i jugoslavenske

politike. Magjerčev nasljednik u službi, odmah kao vicerektor (od 11. rujna), a potom od 15. rujna 1959. kao rektor, bio je njegov sumještanin Đuro Kokša (od 1942. godine je u Rimu). Upravljao je Zavodom do 8. veljače 1980. O Kokši je u Zborniku napisao svoja sjećanja Ivan Golub i to je bila dobra urednikova odluka kada ga je na to nagovorio (Stjepan Razum je godine 1999. tiskao prinose za Kokšin životopis i pregled tiska koji je o njemu pisao). Mnoštvo zanimljivih i povijesno vrijednih podataka okupio je Golub uz ova sjećanja, čitatelju je oživio i rektorov lik i ugođaje mnogih zbivanja, posebno o pjesnicima te slikarima i kiparima s kojima je Kokša surađivao i prikupljao umjetnine ne samo za svoju zbirku, nego i za Zavod i njegovu crkvu. Zbirku je darovao kao Metropolitansku galeriju u Zagrebu, ali je nije dočekaio, iako je pokazana na izložbi godine 1989., jer nije hrvatski narod zaboravljiv općenito, nego je to, nažalost, i njegova Crkva u Zagrebu. U Hrvatskoj možeš imati svoj muzej samo ako ga sam sagradiš. Tamo na istoku, s kojim se ne valja uspoređivati, ponešto je drukčije. Usput, evo jedne dopune. Golub je prijateljski napisao "Mons. Kokša nema uopće svoga portreta", ali to opovrgava fotografija slike u Zborniku (ne piše tko je slikar, a izrez fotografije nije obuhvatio možebitni potpis, po načinu slikanja ga ne prepoznajem). Dobro je što je Golubov rad upravo takav: iskreno sjećanje na sve one dobrobiti koje je Kokša učinio Zavodu i po njemu Crkvi i kulturi, jer bi svaki drugovrsni podatak, izvučen iz arhiva ili knjižnice, umanjio onu ljudsku sastavnicu djelovanja koja tako snažno izbija iz ovakvih neposrednih svjedočenja. Posljednji od rektora je Anton Benvin i o njemu piše Anton Tamarut. Benvin je bio ugledni hrvatski liturgičar, patrolog i mariolog koji je neumorno radio, pisao, govorio, okupljao brojne pastoralne i druge skupove, surađivao u mnoštvu izdanja i poznavao mnoge na jednostavan i neposredan način. Sjećam se kako je negdje čuo o mojem proučavanju svetoga Ivana Trogirskoga (zanimao ga je jer je u Trogir došao iz Osora, Benvinove biskupije) i odmah je od mene zamolio tu knjigu, jer je više nije bilo u prodaji (splitski je nakladnik prodao u otpad knjige prijašnjega nakladnika), a kad je poslije više od deset godina došao u Split, na Trinaesti međunarodni kongres za starokršćansku arheologiju, tražio me je, želeći me upoznati. Benvin je bio rektor Zavoda od 16. kolovoza 1992. do smrti, 18. rujna 1996. Jedini je zavodski vicerektor u ovoj cjelini Ivan Butković. Njegov je životopis napisao Atanzije Matanić. Butković je prije imenovanja u zavodsku upravu bio profesor filozofije u zadarskome i splitskom sjemeništu, a taj je posao nastavio i poslije svoje kratkotrajne službe u Zavodu od 1. lipnja 1924. do 31. srpnja 1925. Butković je dijelio sudbinu tadašnje talijanske uprave Zavoda, pa je na pitanja koja je pisac

njegova životopisa na ovome mjestu u Zborniku postavio, već u samoj knjizi odgovorio Stjepan Razum. Stoga je u ovom životopisu uspjeli onaj općeniti dio o Butkovićevu radu i zaslugama prije ove zavodske službe iz koje je ostalo malo. Niz životopisa zavodskih dužnosnika nastavljen je raspravom Ivana Fučeka o duhovnicima i duhovnom životu. U stotinu je godina deset duhovnika nastojalo obilježiti i nadahnuti duhovni život kolegijalaca. Bila su osmorica redovnika (koji su stanovali u samostanima svojih redova) i dva biskupijska svećenika (koji su stanovali u Zavodu). O nekima je poznato više, jer su obnašali i druge ugledne službe, o drugima manje. Pisac je okupio o svima što je bilo moguće više i to pridonosi općem poznavanju njihove djelatnosti i utjecaja u Crkvi. U drugom su dijelu ovoga rada izvrsno pokazani temelji i učinci duhovnosti u Zavodu. O sestrama milosrdnicama, koje u Zavodu rade od 10. listopada 1924., piše Blanka Vrdoljak. I ova svjedočanstva o požrtvornosti za zavodske domaćine i goste upotpunjuju spoznaju o svim trajnim vrijednostima što ih je Zavod unio u nebrojeno mnoštvo onih koji su u njemu dulje ili kraće boravili.

Ova je cjelina zaokružena životopisima ili opisima zavodskih djelatnosti onih koji nisu bili njegovi dužnosnici, ali su bili važni u njegovoj povijesti. O Krunoslavu Stjepanu Draganoviću (koji je u zavodu bio kolegijalac od 1932. do 1935., a od 1943. do 1959. boravio u Zavodu) piše Milan Simčić. Ovaj je rad smireno i bez štetnih natruha pokazao posebne vrijednosti kojima je Draganović bio obdaren i naglasio mnoštvo korisnih djelatnosti koje je za Crkvu i narod učinio, posebno onima koji su u ratnim i poratnim stradanjima bili potrebni i najmanje pomoći. Josip Burić je došao u Zavod godine 1945. i tu boravio do 1955. Najviše se bavio arhivskim radom, pa je to nastavio i u Zavodu i poslije u Grottaferrati. Tu je ostao do smrti (1997.) i zaslužan je za rad i izdanja Hrvatskoga povijesnog instituta te časopisa *Novi Život* i *Seraf u plamenu*. Tim je svojim radom uspio u tuđini poticati znanstvena proučavanja naše crkvene povijesti i kulture, koja su tada u domovini bila u teškoćama. O njemu piše Mile Bogović. Još je jedan kolegijalac ostao do smrti (1983.) u Grottaferrati i nastojao pomoći u ugroženosti koju su tada mnogi trpjeli poradi vjere i hrvatstva. To je Krešimir Zorić, koji je bio kolegijalac Zavoda od 1940. do 1947. (s prekidom od srpnja 1941. do siječnja 1942.), a uz to je predano radio za hrvatske prognanike diljem Italije. O njemu piše Fabijan Veraja. Dobro je znati nešto više nego što je to do sada bilo u nas napisano o radu ove dvojice svećenika koji se nisu nikada smjeli vratiti u domovinu. Jedan je od tadanjih oblika pomoći našim stradalnicima bila i Bratovština svetog Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama, koja je utemeljena u

Zavodu 19. srpnja 1945. i djelovala u njemu do Magjerčeve smrti godine 1957., te, iako nije bila ukinuta, nikada poslije nije bila obnovljena. O njoj piše Andrija Lukinović i to je prva rasprava o njezinu radu, jer je do sada bila samo usput spomenuta kad je pisano o Zavodu (1953.), staroj bratovštini (1966.) i o Draganoviću (1964., 1967. i 1984.), sve izvan domovine. O sadašnjem blaženiku Alojziju Stepincu i Zavodu piše Juraj Batelja. Proučavajući mnoštvo pojedinosti blaženikova života, Batelja je našao i podatke koji svjedoče o Stepinčevu sudjelovanju u radu Zavoda, a potom i one koji potvrđuju kako je u Zavodu svake godine bila počašćena obljetnica njegove smrti. O djelatnosti slikara Joze Kljakovića u Zavodu (od 1936. do 1968.), koji je neko vrijeme i boravio u Zavodu, piše Josip Dukić. On se u arhivu Zavoda dobro pripremio za ovaj rad, ali je šteta što su mu promakla proučavanja tiskana godine 1992. u knjizi *Starohrvatski Soltn* (tada je u nas prvi put proučen dio slikareva rada u Zavodu). Ne znam jesu li popravljani i učvršćeni mozaici na pročelju Zavoda. Kada sam ih vidio u veljači 1995., bilo je na njima oštećenja, a na podu je bilo otpalih kockica. Ni pripravne slike za mozaike nisu bile u doličnoj opremi, a nigdje nisam vidio tiskane fotografije mozaika u bojama. Ove umjetnine valja brižljivo čuvati i javnosti pokazivati na najbolji mogući način, jer takvih mozaika nemamo ni u svijetu ni u domovini. Usput bih ispravio pogrešku, koja nije u Dukićevu radu, u tumačenju fotografije (na stranici XXXII) koja nije Kljakovićev autoportret nego Kljakovićev portret što ga je godine 1965. naslikao i potpisao Ivo Dulčić. Uz taj jedini rad o umjetninama u Zavodu želim naglasiti svoju jedinu zamjerku ovom Zborniku. Ne znam je li bilo predviđeno, pa je onaj pozvani prouzročio manjak, ali tko god da je, šteta je učinjena. Ta je zamjetna šteta manjak rada o Meštrovićevim djelima u Zavodu. To naglašavam posebno stoga što sam u usputnom gledanju u Zavodu vidio njegovu sliku Bogorodice s Djetetom, vjerojatno pripravnu sliku za neki rad kojem nisam uspio ući u trag jer nisam dalje radio (možda u crkvi u Antonianumu). Ona ima neobičan ikonografski sadržaj (ako se dobro sjećam): dijeljenja kruha potrebnima. O graditeljskim djelatnostima u Zavodu piše Augusto Campa, od 1949. stručni savjetnik, čiji je otac Enrico od godine 1928. vodio taj posao, posebno korisno u pripremama i u gradnji nove zgrade. Ovaj rad (jedini na talijanskom) upotpunjava podatke o toj gradnji koji su bili nabrojani u drugim radovima u Zborniku, tamo gdje su pripadali po vremenskom redu ili po drugim sudionicima. Andrija Lukinović je kratko naznačio vrijednosti u arhivu Zavoda, a Tomislav Mrkonjić opširno o vrijednostima i nastanku knjižnice. Naglašavanju vrijednosti knjižnice pridonosi i rad Miroslava Palamete o knjizi *Istumačenje Pisnih*

Davidovih, prepjev Andrije Vitaljića iz Komiže (dodan je i njegov prepjev Marulićeve pjesme *Razgovor jedan meu Isukarstom na križu i meu karstjaninom*; knjiga ima i latinske izvornike), tiskane godine 1703., a za svetojeronimsku su je knjižnicu kupili i godine 1997. dali restaurirati rektor Jure Bogdan i arhivist Andrija Lukinović. O zavodskoj grobnici na rimskome groblju Campo Verano piše Petar Rajič. U njoj počivaju dvadeset i tri Hrvata umrla u Rimu i jedan u Napulju, koji su na razne načine sudjelovali u povijesti Zavoda.

Završni su dio Zbornika brižno sastavljeni i veoma korisni popisi. Jure Bogdan je sastavio popis pokrovitelja, poglavara i kolegijalaca Zavoda. Ljudevit Maračić je popisao redovnike i redovnice koji su magistrirali i(li) doktorirali u Rimu (na temelju odgovora na njegov upitnik, što je i sam pisac naglasio kao razlog nepotpunosti, ali je dobar početak za dopunu). Ratko Perić i Jure Bogdan sastavili su bibliografiju o svetojeronimskim ustanovama u Rimu. Za one koji rado imaju pri ruci izvorne isprave, tiskano je pismo pape Pia VI. od 27. veljače 1790., zavodska pravila od 10. listopada 1793., breve *Slavorum gentem* (s hrvatskim prijevodom), dogovor o Zavodu u Ugovoru Italije i Jugoslavije od 27. siječnja 1924., potvrde o promjeni imena Zavoda od 22. srpnja 1971. i 11. listopada 1982.

Ovaj je Zbornik monografija o Zavodu. O svojoj stotoj obljetnici to je Zavod zaslužio, a hrvatska vjerska, znanstvena i općekulturna javnost u njemu je našla pouzdan vodič za bolje poznavanje jedne od svetojeronimskih ustanova koja je Hrvate proslavila u prošlosti, a bit će im jamstvo i takve slavne budućnosti.

Milan Ivanišević